

Prilozi za proučavanje reformacije u hrvatskim povijesnim zemljama

Stanko Jambrek

Biblijski institut, Zagreb

stanko.jambrek@bizg.hr

Europska reformna zbivanja, koja su promijenila i usmjerila tijekom europske i svjetske povijesti, imala su značajan utjecaj i na društvena, posebice vjerska, događanja u hrvatskim povijesnim zemljama. U reformnim zbivanjima u hrvatskim povijesnim zemljama te europskim zbivanjima koja su imala izravni i neizravni utjecaj na razvoj reformacije u hrvatskim povijesnim zemljama sudjelovali su brojni reformatori - navjestitelji Riječi Božje: propovjednici, pastori, pisci, pjesnici, glazbenici, kompozitori, glumci, režiseri, prevoditelji, tiskari te znanstvenici svjetskoga glasa i utjecaja. Humanisti i reformatori iz hrvatskih povijesnih zemalja sudjelovali su u europskoj reformaciji, a neki od njih dali su trajni doprinos europskoj znanosti i kulturi. Tako je, primjerice, Matija Vlačić Ilirik kao povjesničar, teolog, filozof i filolog značajno usmjerio povijesni tijek luteranske tradicije reformacije. Markantun de Dominis dao je svoj pečat katoličkoj i anglikanskoj, a Andrija Dudić katoličkoj, reformiranoj i radikalnoj tradiciji reformacije.

Hrvatski su protestanti, uz značajne poticaje europskih reformatora i podupiratelja, zaslužni za prvi tiskani, iako nedovršeni, prijevod Biblije na hrvatski jezik te prvi tiskani prijevod Novoga zavjeta (na glagoljici 1562/63. i ćirilici 1563) i starozavjetnih knjiga Proroka (na glagoljici i latinici 1564). Tomu možemo pridružiti prijevod Novoga zavjeta Mihaela Bučića, pisca i propovjednika kalvinske tradicije reformacije, koji je prijevod objavio i tiskao između 1571. i 1574, najvjerojatnije na kajkavskom narječju.¹

1 Bučić je napisao tri knjige na kajkavskom narječju: *Novi zakon, Katekizam ili kerstjanski nauk*, i *Contra realem praesentiam Corporis Christi in Eucharistiae sacramento*. Nijedno od ovih djela nije sačuvano - smatra se da su spaljena za protureformacije - a da su postojala, svjedoči nam zapisnik sa sinode Zagrebačke biskupije od 8. ožujka 1574. godine, na kojoj je Mihael Bučić bio osuđen i izopćen iz Katoličke crkve, jer je tiskanom knjigom nastojao u Slavoniji i susjednim krajevima rasprostraniti nauk kalvinski (V. Klaić, 1980, V, 666).

Uz utjecajne europske reformatore, Martina Luthera, Philippa Melanchthona, Johanna Brenza i Benedetta de Mantovu, čija su djela prevedena i tiskana na hrvatskom jeziku, kao autori i prevoditelji istakli su se reformatori koji su tijekom 16. i 17. stoljeća kraće ili duže vrijeme djelovali, ili su im djela bila usmjerena na reformaciju, u hrvatskim povijesnim zemljama te reformatori koji su bili iz hrvatskih povijesnih zemalja, a djelovali su izvan njih.² Objavili su, prema poznatim podacima, više od četristo manjih i većih djela, a napisali puno više. Rukopisna ostavština reformatora iz hrvatskih povijesnih zemalja neistražena je, a o pojedinim djelima imamo vrlo oskudne informacije.

Djela su objavljena na više jezika: hrvatskom (glagoljicom, ćirilicom i latini- com na čakavskom i kajkavskom narječju), latinskom, njemačkom, talijanskom, slovenskom i mađarskom. Neka djela tiskana su u više izdanja, posebice Vlačićeva, Dudićeva, Starinova i Kišova. Među posljednjima su *How to Understand the Sacred Scripture*, prijevod na engleski izvotka iz djela Matije Vlačića Ilirika *Clavis Scripturae Sacrae* objavljenog u SAD-u (Magdeburg Press, Saginaw, Michigan, 2011) i prijevod na hrvatski i engleski jezik Vlačićeva *Breves Symmae Religionis Iesu Christi, & Antichristi* (*Kairos, Evandeoski teološki časopis*, 1/2011).

Za nekoliko godina, 31. listopada 2017, svijet će obilježavati petstotu obljetnicu objavljivanja 95 teza Martina Luthera i početka reformacije. Za tu prigodu uredništvo *Kairosa* otvara prostor te poziva na istraživanje i objavljivanje priloga za proučavanje reformacije u hrvatskim povijesnim zemljama te doprinosa hrvatskih reformatora europskoj reformaciji. Prilozi mogu sadržavati: izvorne dokumente; pisma reformatora; životopise pojedinih reformatora; djelomični ili potpuni pretisak pojedinog djela; prijevod djela; iscrpne povijesne, teološke, filološke i dr. studije; bibliografije; prikaze knjiga, pjesama (pjesmarica) i molitava (molitvenika) reformatora iz 16. i 17. stoljeća; povijesne karte; i dr.

Za ovu sam prigodu priredio dva značajna priloga: jedan prijevod i jedan prijepis djela. Prvi prilog je prijevod s latinskog jezika djela Matije Vlačića Ilirika *Breves Symmae Religionis Iesu Christi, & Antichristi*. Drugi je prilog prijepis sačuvanih ostataka teksta luteranskog molitvenika na kajkavskom jeziku.

- 2 Objavljujemo njihovo ime i prezime radi poticaja za istraživanje njihova življenja i djelovanja. To su: P. Michaelis Ballosich (Mihael Balošić), Mihael Bučić, Mirko Ciger, Juraj Cvečić, Antun Dalmatin, Stjepan Deželvić, Markantun de Dominis, Gašpar Dragonić, Andrija Dudić, Ivan Fabijančić, Grgur Franković, Matija Grbac, Juraj Juričić, Petar Kákonyi, Stjepan Kiš Segedinac, Stjepan Klaseković, Stipan Konzul, Đuro Kulczar, Stjepan Lošić, Baldo Lupetina, Grgur Mekinić, Antun Senjanin, Pavao Skalić, Mihael Starin, Mate Škarica, Primož Trubar, Petar Pavao Vergerije, Ivan Krstitelj Vergerije, Ivan Tulščak, Ivan Ungnad, Ilija Verešmarti, Mihael Verešmarti, Matija Vlačić Ilirik, Matija Vlačić Ilirik ml, Grgur Vlahović, Miha Zvonarić, Emerik Zvonarić, Juraj Zvonarić, Stjepan Zvonarić, Matija Živčić.

1. *Kratki pregled vjere Isusa Krista i Antikrista, prema Matiji Vlačiću Iliriku (Breves Svmmæ Religionis Iesu Christi, & Antichristi, per Matth. Flacium Illyricum)*

Djelo je Vlačić objavio 1550. godine u Magdeburgu, u jeku svoje borbe za vrhovni autoritet Svetoga pisma i slobodu Kristove Crkve od utjecaja svjetovne politike.³ Podijeljeno je na dva dijela. U prvome dijelu Vlačić donosi Kristov, a u drugome Antikristov nauk.

Kristov i Antikristov nauk zauzimaju značajno mjesto u Vlačićevom teološkom promišljanju. U borbi za istinu Evanđelja i Riječi Božje, Vlačić ukazuje na Antikrista i njegov nauk koji se suprotstavlja čistoj riječi Božjoj. Za oblikovanje Vlačićevih stavova o Antikristu bilo je izuzetno važno proučavanje i usvajanje istina Svetoga pisma te djelovanje pape Pavla III. (1534-1549) i inkvizicije, posebice inkvizitora Giovannia Della Case. Inkvizicija je 1542. pritorila fra Baldu Lupetinu, Vlačićeva rođaka, koji je u katedrali na otoku Cresu propovijedao iz Svetoga pisma, protiv uobičajene prakse Katoličke crkve koja se suprotstavljala učenju Svetoga pisma.

U želji da pomogne Lupetini Vlačić je 1543. godine posjetio Veneciju, a sa sobom je nosio zamolbu za dužda Pietra Landoa za oslobođenjem Lupetine koju su potpisali vođe Šmalkaldeškog saveza, kneževi Hessena i izborne Saske. U tome nije uspio, unatoč moćnoj podršci iz Saske i Hessena. No tu je na licu mjesta upoznao svu surovost papinske inkvizicije.

U *Ein Prophetische Buspredigt für die jenigen, So den erkanten und bekanten Christum mit dem Antichrist und seinem hauffen verfolget haben, oder noch verfolgen*, jednom od svojih najranijih objavljenih djela (Magdeburg, 1547) Vlačić analizira djela pape i tu ga naziva Antikristom. Do uvjerenja da je nauka luteranskih crkava sama Božja riječ, koju je prihvatio svom svojom dušom, Vlačić je došao tijekom studija na Sveučilištu u Wittenbergu. "S druge strane", zapisao je i objavio 1549. u *Entschuldigung Matthiæ Flacij Illyrici, geschrieben an die Universitet zu Wittemberg der Mittelding halben*, "zaključio sam da je papa pravi Antikrist te sam prokleo i osudio papu kao Antikrista i njegove zablude i zloupotrebe svim svojim srcem" (opširnije u O. K. Olson, *Matija Vlačić i opstanak Lutherove reforme*, Zagreb, Bogoslovni institut i Grad Labin, 2010).

Vlačićeva djela su se ubrzo našla na *Popisu zabranjenih knjiga (Index libro-*

3 Kad je objavio ovo djelo, Vlačić je imao tek 30 godina. Svoje spisateljsko djelovanje započeo je predgovorom djelu *Ein Prophetische Buspredigt für die jenigen So den erkanten und bekanten Christum mit dem Antichrist und seinem Hauffen verfolget haben oder noch verfolgen*, objavljenom 1547., u kojem je prvi put objavio da je papa Antikrist. Tijekom 1548. objavio je 10 uredničkih i autorskih djela (8 na njemačkom, 2 na latinskom); 1549. godine 39 (26 na njemačkom, 13 na latinskom), a 1550. 42 djela (29 na njemačkom, 13 na latinskom).

*rum prohibitorum*⁴), a Petar Pavao Vergerije ml. je objavljujući *Index* u svom djelu *Catalogus Haereticorum* (Regio Monte Borussiae, 1556) uz ime Matthias Flaccius Illyricus s ponosom dodao "ex Istria".

U *Kratkom pregledu vjere Isusa Krista i Antikrista* Vlačić u poglavlju o Kristovu nauku ističe osnovno biblijsko učenje o spasenju u tri dijela: 1) stanje čovjeka koje Bog mijenja naviještenim evanđeljem, 2) oprostjenje grijeha i spasenje u Isusu Kristu, i 3) nakon pokajanja, obraćenja i spasenja kršćani su pozvani na promjenu življenja, tj. na sveto življenje. U drugom poglavlju Vlačić donosi Antikristov nauk, sažet u naučavanju i življenju ondašnje Rimokatoličke crkve. Antikristov nauk su sva učenja i prakse koje su osmislili ljudi i koje se ne temelje jedino na Svetome pismu i žrtvi Isusa Krista. Kao Antikristov nauk snažno se ističe učenje o čovjekovu opravdanju djelima, učenje o posredništvu u spasenju, prodaji oprostajnica i misa, čišćenju, očišćenju nakon krštenja te raznim sredstvima, lijekovima i putovima kojima se može izbjeći pakao i ući u kraljevstvo nebesko.

Breves Svmmae Religionis Iesu Christi, & Antichristi, per Matth. Flacium Illyricum za ovu je prigodu preveo Dubravko Furlan s izvornika koji se čuva u Bayerische Staatsbibliothek u Münchenu, a dostupan je javnosti u Digitale Bibliothek: <http://test.digitale-sammlungen.de/~db/pdf/1304701700bsb00035958.pdf>. Primjerak ovog djela nalazi se i u Knjižnici HAZU u Zagrebu.

2. Mihael Balošić (?), *Molitvenik* (?), Sv. Križ, 1597.-1601. (?)

Potkraj 16. i početkom 17. stoljeća vrlo je značajan protestantski pokret u Međimurju i među hrvatskim doseljenicima u zapadnoj Ugarskoj (današnje Gradišće). O tome svjedoče djela objavljena na hrvatskom jeziku, na čakavskom i kajkavskom narječju, te na mađarskom i latinskom jeziku. Do značajnih otkrića u drugoj polovici 20. stoljeća samo se naslućivalo o postojanju nekih od tih djela. A onda su 1969. slovenski istraživači Marijan Smolik i Ivan Škafar otkrili dvije hrvatske pjesmarice naslovljene *Duševne pesni* iz godine 1609. i 1611, tiskane u Sv. Križu pri Šopronu od do tada potpuno nepoznatog hrvatskog protestantskog pisca Grgura Mekinića Pythiraeusa.⁵

4 Na *Popisu zabranjenih knjiga (Index avctorvm et librorvm, qvi ab officio S. Rom. & vniuerfalis inquisitionis caueri ab amnibus & fingulis ...)* iz 1559. godine Vlačić je naveden kao autor pod slovom M, Mathias Flaccus Illyricus.

5 Opširnije vidi u Marijan Smolik, "Grgur Mekinić in njegovi pesmarici", *ČZN*, V (XL), Maribor, 1969; Ivan Škafar, "Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj in začetki slovstva pri gradišćanskih Hrvatih", *ČZN*, V (XL), Maribor, 1969. Kršćanska sadašnjost je 1990. objavila pretisak pjesmarica, a Alojz Jembrih je pripremio pretisak i napisao pogovor *Grgur Mekinić Pythiraeus i njegove pjesmarice*.

Mađarski istraživač Gedeon Borsa je, pak, tijekom istraživanja tiskovina Manliusove tiskare u koricama knjige *De agno pascali*, hrvatskog pisca Blaža Škrinjarića, tiskane u Varaždinu 1587, našao šest tiskanih protestantskih listova, pisanih hrvatskim jezikom. U kalendaru za 1602. godinu Borsa je pronašao fragmente (samo 23 lista) molitvene knjige napisane na kajkavskom narječju. Kako nije pronađena naslovnica knjige, a uz jednu pjesmu spominje se pisac P. Michaelis Ballosich, autorstvo knjige je pripisano nepoznatom protestantskom piscu Mihaelu Balošiću. Fragmenti knjige sadrže različite prigodne molitve, stoga je knjiga poznata kao *Molitvenik*. Najvjerojatnije je tiskana u Manliusovoj tiskari u Sv. Križu kod Šoprona između 1597. i 1601. godine.

Ovdje objavljujemo tekst sa sačuvanih listova *Molitvenika* prema prijepisu Gedeona Borse i Lászla Hadrovicsa u "Protestantische Werke in kajkavisches-kroatischer Sprache aus der Druckerei des Joannes Manlius", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae XXVIII*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, str. 67-90.